
УДК 343.98

М. Є. Бондар
кандидат юридичних наук

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПОЧЕРКОВИХ ОЗНАК У ПІДПИСАХ, ВИКОНАНИХ ШЛЯХОМ АВТОПІДЛОГУ

У статті описані хід та результати експериментальних досліджень, проведених у Київському НДІСЕ стосовно підписів, виконаних особами від свого імені з навмисною зміною власного підписного почерку. Надані деякі рекомендації щодо почеркознавчих удосконалень вказаних підписів.

Підписи, виконані особами від свого імені з навмисною зміною ознак власного підписного почерку, тобто шляхом автопідлогу, є дуже складними для дослідження почерковими об'єктами. Аналіз експертної практики показує, що версія про виконання справжнього підпису саме таким чином, тобто з навмисною зміною особою свого підписного почерку, висувається експертом у тих випадках, коли при порівняльному дослідженні спірного підпису зі зразками підпису особи, від імені якої він значиться, встановлюються суттєві збіжні та розбіжні почеркові ознаки. Оцінка цих ознак викликає у експертів значні труднощі, тому не завжди можливо надати категоричні ідентифікаційні висновки, а щодо діагностичних висновків, то, як правило, експерти при поясненні розбіжних почеркових ознак у спірному підписі та зразках підпису особи, від імені якої він виконаний, наводять декілька можливих збиваючих причин. Більш того, у таких ситуаціях не виключні й експертні помилки. У зв'язку з викладеним методика дослідження підписів, виконаних шляхом автопідлогу, потребує удосконалення.

З метою встановлення стійкості та змінюваності почеркових ознак у вказаних об'єктах криміналістами Київського НДІСЕ про-

водилося експериментальне дослідження, у ході якого було зібрано, оброблено та проаналізовано певний масив підписів, виконаних особами з навмисною зміною ознак власного підписного почерку різними способами: незвичною до письма рукою, шляхом зміни нахилу елементів підписів, їх розміру, зі зміною транскрипції підписів, з довільною зміною почеркових ознак.

Проведення та обробка експерименту здійснювалися з урахуванням певних обставин.

Так, на ступінь зміни ознак власного підпису впливають можливості письмово-рухового навику особи. Свідоме бажання змінити підпис стикається з косністю раніш виробленого впродовж багаточисельних повторень динамічного стереотипу. Тому при обробці експериментального масиву підписів приймалися до уваги ступінь досконалості почерку особи, а також частота виконання підпису у повсякденному житті.

Оскільки майстерність зміни ознак власного підписного почерку залежить і від ступеню компетентності виконавця у галузі судового почеркознавства, в експерименті приймали участь особи, які мали різний рівень володіння спеціальними знаннями у цій сфері.

В експерименті прийняли участь 28 осіб у віці від 22 до 60 років. Серед них були співробітники інституту (як почеркознавці, так і фахівці з інших галузей експертних знань) та особи, які не займаються експертною діяльністю, з них 25 осіб з вищою освітою, 3 особи — із середньою. Ступень виробленості почерку учасників експерименту — високий та вищий за середній. Почерки осіб різнилися за будовою, ступенем сформованості письмово-рухового навику, ступенем досконалості системи рухів. У даних осіб звичною до письма рукою була права, звичний нахил почерку у 27 осіб — правий, у 1 особи — лівий.

Учасникам експерименту було запропоновано виконати власний підпис у звичайних умовах з урахуванням варіаційності підписного почерку (тобто надати усі варіанти звичайного підпису, якщо особа має їх декілька). Потім проводився відбір підписів, які виконувалися особами із зміною пишучої руки, шляхом зміни нахилу, розміру, транскрипції, а також із довільною зміною ознак власного підписного почерку. Крім того, учасникам експерименту пропонувалося надати будь-які документи із вільними зразками їх підпису.

Візуально було вивчено та проаналізовано відібраного експериментального масиву у кількості понад 1700 підписів.

Після обробки та аналізу отриманих даних були виявлені певні особливості та зміни прояву загальних і окремих ознак почерку в зазначених категоріях підписів у порівнянні з почерковими об'єктами, нанесеними у звичайних умовах. Це дозволило зробити деякі висновки щодо стійкості та змінюваності почеркових ознак у підписах, виконаних шляхом автопідлогу, та надати деякі рекомендації стосовно їх дослідження.

При виконанні особою власних підписів незвичною до письма рукою у даних підписах у порівнянні із підписами, нанесеними звичною до письма рукою, у тому чи іншому ступені змінюються як загальні (крім транскрипції), так і окремі (крім послідовності рухів) почеркові ознаки. В той же час діагностичні ознаки у таких підписах, як правило, достатньо виражені — це зміна загального вигляду підпису, зниження виробленості рухів, уповільнення темпу письма, наявність ознак порушення координації рухів першої та другої груп, зміна нахилу основних елементів підпису на нестійкий або на протилежний, збільшення розміру, розгону та розстановки елементів підпису, зміна напрямку лінії основи підпису на такий, що опускається, наявність у підписі «дзеркальних» букв та елементів, а також елементів, виконаних із протилежним напрямком рухів.

Тому, якщо при проведенні конкретної судово-почеркознавчої експертизи у досліджуваному підписі спостерігаються вказані діагностичні почеркові ознаки, необхідно висувати версію про виконання даного підпису незвичною до письма рукою та заявляти клопотання органу, що призначив експертизу, про надання у розпорядження експерта зразків підпису особи, що ототожнюється, виконаних як правою, так і лівою рукою. При наявності таких зразків у більшості випадків можливо вирішення ідентифікаційного та діагностичного завдань навіть у категоричній формі.

Порівняння підписів, виконаних шляхом зміни нахилу основних елементів, проводилось з усіма варіантами незмінених підписів та почерками учасників експерименту. Виконання підписів з намаганням особами змінити їх звичний нахил, відбувається двома способами — шляхом зміни положення поздовжніх осей елементів по відношенню до нижнього зрізу аркушу паперу (до бланкових ліній при їх наявності) та по відношенню до лінії основи підпису.

У першому варіанті, при звичайному розміщенні аркушу паперу по відношенню до пишучого, у процесі виконання підписів, помітним, змінювалось положення кисті пишучої руки. При цьому

напрямок лінії основи підпису різко змінювався з горизонтального або дещо вгору на такий, що значно підіймається, в деяких випадках — на такий, що опускається. У підписах, виконаних таким способом, нахил по відношенню до нижнього зрізу аркушу паперу (бланкової лінії), як правило, змінюється на протилежний, іноді спостерігається вертикальне положення поздовжніх осей елементів. Разом з тим, відносно лінії основи підпису нахил основних елементів залишається незмінним (тобто по суті звичним) або дещо змінюється кут нахилу. Усі інші загальні ознаки у таких підписах, як правило, не змінюються. Що ж стосується окремих почеркових ознак, то зміни відбуваються у розміщенні рухів при виконанні елементів підписів по відношенню до нижнього зрізу аркушу паперу. Відносно ж лінії основи підпису ці почеркові ознаки не змінюються. Інші окремі почеркові ознаки у таких підписах змінюються вкрай рідко.

При зміні положення поздовжніх осей елементів відносно лінії основи підпису нахил змінився на протилежний лівий чи правий або на нестійкий — від лівого до правого (тобто на незвичний для виконавця). У таких випадках по відношенню до нижнього зрізу аркушу паперу або до бланкової лінії нахил також змінюється на протилежний або на нестійкий. При такій зміні нахилу напрямок лінії основи підпису не змінюється. Що стосується інших загальних почеркових ознак, то іноді відбуваються зміни розміру, розгону та розстановки елементів підпису (у бік збільшення чи зменшення або на нестійкі). Певні окремі почеркові ознаки також можуть змінюватися. Так, в окремих випадках змінюється форма деяких елементів (прямолінійна або кута — на дугову), напрямок рухів при виконанні розчерку (на протилежний), розміщення рухів по горизонталі при виконанні розчерку. Іноді спостерігається зменшення протяжності рухів при виконанні елементів підпису.

Аналіз підписів, виконаних тільки зі зміною нахилу основних елементів, показує, що у таких підписах, як правило, зберігається корисна графічна інформація в обсягу, достатньому для встановлення тотожності виконавця, тобто вирішення ідентифікаційного завдання у таких випадках у експертів зазвичай не викликає труднощів. Що ж стосується діагностичного завдання, то дійти висновку про намагання особи навмисно змінити нахил підпису можливо лише тоді, коли розміщення поздовжніх осей елементів суттєво змінено по відношенню до лінії основи підпису. У випадках, коли нахил змінено відносно нижнього зрізу аркушу паперу (бланкової лінії) з одночас-

ною зміною напрямку лінії основи підпису, однозначно стверджувати про намагання особи таким чином змінити ознаки свого підписного почерку не можна, оскільки вказане розміщення підпису може пояснюватись не тільки зміною нахилу елементів, але й незвичним розташуванням аркушу паперу по відношенню до пишучого.

При зміні особами тільки розміру елементів підписів (їх збільшенні або зменшенні) інші загальні та окремі почеркові ознаки, як правило, суттєво не змінюються. Іноді спостерігаються зміни розгону та (або) розстановки елементів підписів, рідко — зміни деяких окремих ознак почерку. У підписах, змінених тільки шляхом збільшення або зменшення їх елементів, зберігається корисна графічна інформація в обсягу, достатньому для встановлення тотожності виконавця, тобто для вирішення ідентифікаційного завдання у категоричній формі. Що ж стосується діагностичного завдання, то однозначно стверджувати про намагання особи таким чином змінити ознаки свого підписного почерку не слід, оскільки розбіжність у розмірі елементів в досліджуваному підписі та зразках може пояснюватись різними причинами — характером документу, де міститься досліджуваний підпис, обмеженням місця для нанесення підпису (вузька графа) тощо.

Порівняльний аналіз підписів, виконаних зі зміною транскрипції, проводився з усіма варіантами незмінених підписів та почерками учасників експерименту. Зміна транскрипції власного підпису, як правило, веде до зміни загального вигляду підпису. Нерідко відбувається й фрагментарне зниження темпу письма, координації рухів першої групи і характеру натиску (змінюється на недиференційований), що спричиняється прагненням особи відтворити не властиві їй письмово-руховій навичці конструкції письмових знаків. Будова підпису може змінюватись або у бік спрощення, або ж у бік ускладнення. Відбуваються зміни й у параметрах крупних рухів (розгоні, розстановці, нахилі, рідше — у розмірі письмових знаків). Зв'язність часто знижується. Ознаки просторової орієнтації рухів змінюються не часто.

Слід також зазначити, що зміна транскрипції підпису тягне за собою й зміну певних окремих ознак почерку. Найчастіше змінюються будова букв та елементів за конструкцією в цілому і за ступенем складності рухів, форма рухів при виконанні та поєднанні елементів, напрямок криволінійних елементів, відносна протяжність рухів по вертикалі та горизонталі при виконанні елементів, вид поєднання

букв та елементів, послідовність виконання букв і елементів підпису, розміщення рухів по вертикалі і горизонталі при виконанні букв та елементів, розміщення точок початку, закінчення, перетину рухів та точок зміни напрямку рухів (у тому числі екстремумів) при виконанні та поєднанні букв та елементів. Як правило, переважна більшість змінених окремих ознак концентрується у фрагментах підпису, виконаних в уповільненому темпі письма і з порушенням координації рухів першої групи, оскільки прагнення особи відтворити незвичні для її підписного почерку конструкції письмових знаків вступає у конфлікт із автоматизованими і наробленими протягом тривалого часу навичками письма. Проте не можна виключити й попереднє тренування особи у виконанні власного підпису шляхом зміни його транскрипції, що призводить до автоматизації рухів і виробленні виконавцем нового варіанту підпису.

Також необхідно відмітити, що для зміни транскрипції підпису особою часто запозичуються варіанти букв з її власного почерку (скорописного чи «друкованого»). Тому при виникненні версії про автопідлог підпису необхідно залучати у коло порівняльного матеріалу також і зразки почерку особи, а в разі їх відсутності заявляти клопотання про надання зразків почерку особи, де містилися б такі ж самі букви, як і у досліджуваному підписі.

Порівняння підписів, виконаних з довільною зміною почеркових ознак, проводилось з усіма варіантами незмінених підписів та почерками учасників експерименту. Аналіз експериментального масиву підписів, виконаних з довільною зміною особами власного підпису показав, що змінам піддавалися деякі загальні чи окремі почеркові ознаки або як ті, так і інші.

Серед загальних ознак почерку найбільш часто змінювалися загальний вигляд та транскрипція підпису. У змінених підписах використовувались інші букви, часто — великі букви ім'я, по-батькові та прізвища (іноді — дівочого), які не входили до транскрипції незмінених сучасних підписів осіб. В окремих випадках використовувались інші великі букви алфавіту або буквена частина змінювалася на вигадані безбуквені елементи. Іноді до транскрипції підписів додавалися рядкові букви ім'я або прізвища особи, окремі підписи виконувалися «друкованими» буквами.

У підписах половини учасників експерименту знизились темп письма та координація рухів першої групи — при виконанні усіх підписів або частини з них, у підписі в цілому або фрагментарно. У

деяких підписах спостерігалось суттєве зниження вказаних параметрів, у більшості — незначне. Ознаки порушення координації рухів першої групи відобразились переважно у малопомітній дрібній або більш вираженій крупній звивистості штрихів в окремих фрагментах. Як правило, уповільненість темпу та порушення координації рухів першої групи спостерігалися у фрагментах підписів зі зміненими окремими почерковими ознаками. У таких випадках зміна вказаних загальних ознак відбувалася незалежно від бажання особи та була слідством впливу на процес письма такого збиваючого фактору, як намагання особи виконати незвичні для неї конструкції букв та елементів. У той же час у 2 осіб, що мають спеціальні знання у галузі почеркознавства, у частині підписів знизилась темп та координація рухів першої групи у всіх фрагментах, у тому числі й в незмінених з точки зору прояву окремих почеркових ознак. Ці учасники експерименту при нанесенні деяких почеркових об'єктів використовували техніку імітації підпису, виконаного з наслідуванням (т. зв. «компетентний автопідлог»).

Доволі часто спостерігалася зміна нахилу основних елементів підпису на протилежний або на нестійкий, іноді — зміна розміру елементів як у бік збільшення, так і у бік зменшення, рідше — зміна розгону та розстановки елементів підпису, як правило, у бік збільшення. У підписах половини учасників експерименту зменшилась зв'язність елементів підписів.

Найбільш стійкими загальними ознаками у даній групі змінених підписів виявились виробленість почерку та ознаки просторової орієнтації рухів — форма та напрямок лінії основи підписів, розміщення елементів підписів відносно бланкових ліній.

Що стосується окремих почеркових ознак, то майже усі вони піддавалися змінам у підписах різних осіб. Найбільш часто змінювалися будова букв та розчерку за конструкцією в цілому, за ступенем складності, а також форма рухів при виконанні елементів підписів. Такі ознаки, як напрямок прямолінійних та криволінійних рухів, послідовність виконання елементів букв, відносна протяжність елементів підписів змінювались переважно в осіб, що мають спеціальні знання у галузі почеркознавства. Взаємне розміщення елементів підписів по вертикалі та горизонталі, а також розміщення точок початку, закінчення, зміни напрямку та перетину рухів при виконанні та поєднанні елементів підписів в основному залежало від зміни інших почеркових ознак — нахилу, розміру та розстановки елементів під-

писів, напрямку лінії основи підписів, будови елементів підписів за конструкцією в цілому або за ступенем складності, напрямку та послідовності рухів при виконанні окремих фрагментів підписів.

Слід зазначити, що приблизно у 75% підписів даної групи, незважаючи на зміну ряду почеркових ознак, збереглась інформація в обсягу, достатньому для вирішення ідентифікаційного завдання — в імовірній або навіть в категоричній формі. Найбільш інформативними у цьому плані є фрагменти підписів, виконані у швидкому темпі письма. Проте при проведенні конкретної експертизи порівняння необхідно проводити не тільки з усіма варіантами підпису певної особи, але й з її почерком, тобто з рукописними записами, у яких повинні бути такі ж букви, що і в досліджуваному підписі.

На жаль, частина підписів вказаної групи не містила почеркової інформації, на підставі якої можлива ідентифікація їх виконавців. В основному це короткі підписи з малим обсягом графічного матеріалу та значною зміною почеркових ознак.

Стосовно вирішення діагностичного завдання у відношенні даної групи підписів, то дійти висновку про виконання досліджуваного підпису особою з намаганням змінити власний підписний почерк, по-видимому, можна у тих випадках, коли досліджувані підписи виконані з уповільненням темпу письма, зниженням координації рухів та значною зміною інших загальних та окремих почеркових ознак. Якщо підпис виконано у швидкому темпі з незначною зміною почеркових ознак, це може пояснюватись і природною варіаційністю підписного почерку виконавця, яка не в повній мірі відобразилась у наданих на дослідження зразках.

Отримані результати експериментальних досліджень та викладені матеріали можуть слугувати основою для удосконалення методики проведення експертизи підписів, виконаних особами від свого імені з навмисною зміною власного підписного почерку, та використовуватись в експертній практиці.

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ПОЧЕРКОВЫХ ПРИЗНАКОВ В ПОДПИСЯХ, ИСПОЛНЕННЫХ ПУТЕМ АУТОПОДЛОГА

М. Е. Бондарь

При проведении почерковедческих экспертиз специалистам нередко приходится проводить исследование подписей, выполненных лицами от собственного имени с умышленным изменением признаков своего обычного подписного почерка.

В таких ситуациях у экспертов возникают значительные трудности при оценке почерковых признаков, проявившихся в исследуемой подписи. Не исключены и экспертные ошибки. В связи с этим методика исследования таких подписей нуждается в усовершенствовании.

С целью выявления устойчивости и изменчивости общих и частных признаков почерка в указанных объектах криминалистами Киевского научно-исследовательского института судебных экспертиз было проведено экспериментальное исследование подлинных подписей, выполненных с изменением почерковых признаков разными способами: непривычной к письму рукой, путем изменения наклона либо размера элементов подписи, с изменением транскрипции подписи, с произвольным изменением в подписи общих и частных почерковых признаков. В проведении эксперимента приняли участие 28 лиц в возрасте от 22 до 60 лет, при этом было получено свыше 1700 подписей, выполненных с умышленным изменением признаков перечисленными выше способами.

После обработки и анализа данного экспериментального массива подписей были установлены определенные особенности в проявлении общих и частных признаков почерка в измененных объектах по сравнению с подписями, выполненными в обычных условиях. Полученные сведения позволили дать некоторые рекомендации экспертам-почерковедам по исследованию подлинных подписей, выполненных с умышленным изменением почерковых признаков.

FEATURES OF DISPLAY POCHERKOVYKH SIGNS IN SIGNATURES, CARRIED OUT BY AN AUTOFORGERY

M. E. Bondar'

During the handwriting examinations the specialists often have to carry out a research of signatures made by persons in their own name with deliberate changes of their usual signs handwriting of a signature. In such situations, at experts there are significant difficulties in assessing the signs of signature handwriting that appeared in the investigated signature. Not excluded errors of experts. In connection this method of research of such signatures need it into improvement.

In order to identify the stability and variability of general and specific signs of handwriting in these objects, criminalists of the Kiev scientific research institute of the forensic examinations were carried out an experimental research of authentic signatures performed with the change handwriting signs handwriting of a signature various ways: unusual hand for writing, by varying the inclination or the size of the elements of signature, with the change of transcription of signatures, with arbitrary change in the of general and specific signature handwriting features. In the experiment, was attended by 28 of persons aged 22 to 60 years, and was gotten more than 1700 of signatures made with the deliberate change of signs like in the listed techniques above.

After the treatment and analysis of this experimental array of signatures have been installed certain characteristics in the manifestation of general and specific handwriting features of modified objects compared to with signatures made in the ordinary conditions. The obtained data have allowed to the experts by handwriting make some recommendations on research of authentic signatures made with deliberate changes of signs handwriting of a signature.